XXII. ročník konference ČAPV

Příroda jako prostředí ovlivňující výchovný proces v lesních mateřských školách

Stanislav Michek

Katedra sociální pedagogiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Rokitanského 62, Hradec Králové, stanislav.michek@uhk.cz

Pedagogická fakulta

ÚVOD

Za posledních 5 let od založení prvních lesních mateřských škol vzniklo v České republice okolo 120 organizací, které pečují o 2500 dětí (ve školním roce 2014/2015 budou vzdělávat a pečovat o cca 3000 dětí). Koncept předškolního vzdělávání dětí v přírodě není nový. V první polovině 50. let dvacátého století v Dánsku Ella Flatau vyřešila nedostupnost mateřské školy tím, že začala brát pravidelně své 4 děti na výlety do lesa a poté co se k ní připojili sousedi, tak založila lesní mateřskou školu – vandrebørnehave (srov. Häfner, 2002, 32-33; Bentsen, Andkjær & Ejbye-Ernst, 2009, 30). Dánský přístup k lesním mateřským školám (Williams-Siegfredsen, 2011) se rozšířil do dalších zemí. V současnosti je koncepce těchto organizací předškolního vzdělávání rozšířená např. do těchto zemí světa: Německo, Švédsko, Anglie, Skotsko, USA, Japonsko, Švýcarsko, Finsko, Norsko, Lotyšsko, Rusko, Kanada, Rakousko, Slovensko (srov. Häfner, 2002; Robertson, 2008; Miklitz, 2011; Knight, 2013).

Charakteristické pro ně je, že vzdělávání dětí předškolního věku probíhá v přírodě. V prostředí jež má nezastupitelnou výchovnou a sociální funkci (srov. Kraus, 2008, 76-77) a jež je přes 500 let charakterizováno, diskutováno filosofy, pedagogy, literáty apod. Přiblížit jejich názory na přírodu jako prostředí ovlivňující výchovu dětí nejen předškolního věku je cílem tohoto posteru.

METODY

Zde jsou využity metody analytické a syntetické, založené na studiu odborné tuzemské, ale i zahraniční literatury, analýzy a komparace, resp. reinterpretace primárních i sekundárních pramenů. Těmi jsou zdroje složené z odborných statí, článků, výzkumných zpráv, historických pramenů a interpretací na dané téma. Při studiu zdrojů jsem si všímal toho nejpodstatnějšího a originálního, co autoři o přírodě jako prostředí pro předškolní vzdělávání uvádí. Prezentovány jsou myšlenky, dle mého názoru, nejvýznamnějších autorů, kteří přišli ve své době s novými, neotřelými postoji a názory ke vzdělávání dětí v prostředí přírody. V hlavní části posteru jsou prezentovány myšlenky, stručné charakteristiky autorů ve vztahu k tématu. Výška obdélníku představuje věk autora a šířka obdélníku závisí na rozsahu prezentovaného textu, kdy byla uplatněna snaha o zachování přehlednosti myšlenek autorů. Při analýze myšlenek a charakteristik autorů byla označena stěžejní témata, jimiž se zabývali.

Během procesu zobecňování zjištěných skutečností i při následném vyvozování zjištěných závěrů jsou použity induktivně deduktivní metody.

2000 · 1950 · 1900 · 1850 · 1800 · 1750 · 1700 · 1650 · 1600 · 1550 · 1500

Joseph Cornell

- Kniha ***Sdílet přírodu s dětmi***
- proces učení zážitkem označuje pojmem „flow", - plutí, sladění se. Flow stav známe, když se plně soustředíme na nějakou aktivitu, jsme pohlceni činností v každém jejím detailu. ... Pro většinu lidí je lezení ve výšce intenzivní a plně pohlcující, tedy navozující flow stav, v němž silně prožíváme každý moment. Takový stav Cornell považuje za ideální způsob poznávání přírody. Je intenzivní, aktivizující a podle něj vede k porozumění procesům v přírodě, z něhož odvozuje vůli ji chránit (Vošahlíková, 2010).

Emílie Strejčková

- 1994 začala budovat **Ekologické centrum hlavního města Prahy v Toulcově dvoře**, jehož hlavním cílem bylo od počátku včasné rozvíjení ekologické výchovy zejména předškolních dětí.
- Jde o místo, kde se předškolní děti seznamují s opravdovou přírodou, kde si mohou pohladit různá domácí zvířata a projít se pod rozkvetlým ovocným stromem.

Kurt Hahn

- navrhoval nápravu negativních jevů moderní civilizace prostřednictvím programů zahrnujících tělesná cvičení a tréninky využívající nejrůznějších her a cvičení v přírodě.
- Programy často vrcholily tvůrčím projektem nebo expedicí, popř. osamělým delším pobytem v přírodě zaměřeným na osobní zamyšlení, prožívání a hodnocení. (Pávková, 2002)

Maria Montessori

- partnerský přístup, vzájemný respekt a úcta k dítěti
- Dítě si na základě vlastního rozhodnutí může zvolit: co, kde, kdy s kým se učí = rozvíjí. Učitel činnost dětí koordinuje a musí využít své pedagogické dovednosti, aby bez příkazů pomohl najít dítěti činnost, která ho zaujme.
- Práce s přírodními materiály zvyšuje citlivost dítěte (srov. Knight, 2009, 63)

Rudolf Steiner

- 1919 Začátek anthroposofické pedagogiky - otevření Svobodné waldorfské školy Stuttgart. Waldorfská pedagogika
- vychází z přírody, rytmu země, cyklu života
- Orientace na dítě a na přírodu slouží k jeho fyzickému i duchovnímu vývoji (srov. Knight, 2009, 62)

Herbert Spencer

- Prosazoval názorné vyučování a dostatečný pohyb dětí na vzduchu
- „Spatříte-li kde plnější rozkoš nad onu, jakou děti ukazují, trhajíce nové květiny, pozorujíce nové brouky, nebo sbírajíce obrázky a mušle. A kdožby nepochopil, když stejné s nimi jevíme účestenství pro tyto věci, že nám snadno bude navésti je na to, aby také do jisté míry všímali sobě povahy a složení věcí těch. Každý botanik, který kdy vzal hochy sebou do polí nebo do lesů, jistě zpozoroval, jak horlivě mu pomáhali v jeho práci, jak dychtivě mu byliny hledali, jak pilný dávali pozor, když nač ptal , a jak ho otázkami umačkávali" (Spencer, 1900, 47).

Lev Nikolajevič Tolstoj

- Vytvořil ***Volnou školu*** v Jasné Poljaně
- Důraz kladl na rozvoj individuálních zájmů a dobrovolnost.
- Výuka probíhala bez osnov, plánů, děti měly volnost pohybu, pohybovaly se v přírodě. Vše bylo bez napomínání, bez trestů. Prosazoval maximální svobodu žáka, radost z práce a rozvoj tvořivosti. Při stanovení obsahu výuky byly respektovány zájmy žáků.

Ernest Thomson Seton

- Založil organizaci ***Woodcraft Indians***„
- „Organizovaná hra v přírodě s přihlédnutím na tvoření charakteru. Rozvíjí tělo, myšlení, ducha a službu." (Klimánek, Kožíšek, 1995,10) Věřil, že „Nejvyšší cílem výchovy je lidství, ne odbornost" (dtto, 8-9),
- „Hlavním zaměstnáním dětí je hrát si – nikoliv učit se pracovat, nikoliv učit se být vojákem, občanem nebo vědcem – ale hrát si" (dtto, 9)

Robert Baden-Powell

- 1906 vydává knihu ***Scouting for Boys***
- založil oddíl chlapců, Boy Scouts, kteří by se uměli dívat kolem sebe a opravdu vidět, žít v přírodě. Žili by tam rádi, přesto že by na ně pršelo, bylo by jim horko nebo zima. ... Chtěl naučit kluky z měst žít v přírodě. (Janka, 2009)

Eduard Štorch

- „Škola má vypadati jako perníková chaloupka, jako rodinný domek, jako myslivna, jako domácí milý koutek, kde je vše dětem blízké, srozumitelné, veselé, prozářené sluncem a provívané čerstvým vzduchem!" (Štorch, 1929, 11)
- „Nejlépe by bylo, přenésti celou naši starou školu ven, na vzduch a na slunce, kde by děti od jara do podzimku se učily ve volné přírodě. Celý den na vzduchu – a třeba i celou noc." (dtto, 33)

Ralph Waldo Emerson

- „Přicházejte do přírody s úctou a hledejte poučení, které do ní uložil Bůh. Přicházejte do ní jako do chrámu, jehož stěny jsou pokryty obrazy, symboly a příkazními..." (Janka, 2009, 15)
- Tvrdil, že každý kluk chodí do školy, aby se **učil pro život**, ale mnohem více se naučí po cestě do/ze školy a o přestávkách. Předměty jako mluvnice a početnice kluci nenávidí, chtěli by se učit lezení po skalách, jízdě na koni, plavání, střílení z luku, rybaření…

Henry David Thoreau

- znalosti jevů přírody nepovažoval za podstatné; Důležité pro něho bylo proniknout, vcítit se do ***ducha přírody*** a žít s ní v souladu (Janka, 2009)
- **Walden aneb život v lesích** – zužitkoval 2 roky života ve srubu u jezera Walden

Robert Owen

- založil v 1809 první mateřskou školu na světě - ***Infant school***. Tvrdil, že člověk je výslednicí působení prostředí, v němž žije.
- 1816 – ***Institut pro výchovu*** charakteru (skotský New Lanark) zde i předškolní výchova, rozdělená do dvou skupin (Mišurcová, 1980):
- Děti 1-3 roky: co nejvíce na čerstvém vzduchu, dostávaly zdravou stravu a bylo jim dopřáno spánku podle individuálních potřeb. Zaměstnávaly se hrou a prohlížením věcí a poslouchaly vyprávění pěstounky, jež s nimi zacházela laskavě a jemně, bez trestů a odměn.
- Děti 3-6 r.: hlavní je rozvíjet mravní vlastnosti v duchu kolektivismu (...). i. Přírodu poznávají při pobytu venku i prostřednictvím obrázků a modelů, (...).

Friedrich Fröbel

dětské zahrádky (srov. Opravilová a Štverák, 1982)

- zakládá 1839 (kindergärten) a vyškolené vychovatelky nazýval „zahradnice" (Kindergärtnerinnen) – místo, kde jsou odborně pěstovány a ošetřovány děti = výchovná zařízení s programem včetně metod, pomůcek a materiálu;
- kladl důraz především na hru, tělesnou výchovu, pohybové hry a nejrůznější cvičení.
- u zařízení byl pozemek rozdělený na záhony pro jednotlivé děti, kteří si při práci na zahradě měly osvojovat základní poznatky o přírodě a pěstovaly květiny a zeleninu (Garrick, 2004).
- Učení venku podle něj prostřednictvím zkoumání a objevování podněcuje nezávislost a tvořivost dětí (Constable, 2012).

John Ruskin

- Chce , aby dětství bylo ponecháno jeho vývoji a tím i kladnému rozvojovému průběhu nabývání vlastností člověka, který ještě neznal civilizaci;
- v ***Mravnosti prachu*** vychovatelům kladl na srdce, že pravé těžiště výchovy člověka spočívá v tom, aby vyrůstal v úzkém společenství s koněm, psem a oslem. učil, že tajemství přírody, které má být člověku odhaleno, je její krása.
- V knize ***Moderní malíři*** učil hledět na přírodu tak, že i dítě může být badatelem. (Klimánek, Kožíšek, 1995)

Konstantin Dmitrijevič Ušinskij

„Nazvite ma barbarom v pedagogike, ale odniesol som si zo svojich životných dojmov hlboké presvedčenie, že krásny kraj má taký ohromný výchovný význam pre rozvoj mladej duše, s ktorým ťažko súperí vplyv pedagóga; že deň, ktorý stráví dieťa uprostred hájov a polí, keď mu hlavou krúži akási opojná hmla a v jej teplej vlahe otvára sa celé jeho mladé srdce dokorán, aby bezstarostne a podvedome salo do seba myšlienky a zárodky myšlienok, lejúce sa navou z prírody, že takýto deň vyváži mnohé týždne, strávené v žiackej lavici." (Lordkipanidze, 1955, 159-160).

Johann Heinrich Pestalozzi

Napsal (srov. Cipro, 1996):

- úvahu ***Poustevnikova večerní hodinka*** – představuje oslavu přírody a otcovského domu jako nejlepších vychovatelů – školní vzdělání má podle něho být vybudováno na této základně, jinak vede na scestí.
- ***Moje bádání o běhu přírody ve vývoji lidského rodu:*** ani příroda (kterou chápe jako projev živočišné pudovosti) ani společnost nepřinášejí řešení, které spočívá podle autora v třetí sféře života – v mravnosti (odklon od J. J. Rousseau).

Jak Gertruda učí své děti (Pestalozzi, 1956):

- „… já jsem přesvědčen, že příroda vede děti už za tuto dobu (myslí první 3 roky života) k naprosto určitému vědomí nespočetných věcí. Je pouze třeba, abychom psychologickou umělou mluvou na toto vědomí navázali, abychom je přivedli na vysoký stupeň jakosti, aby děti dovedly oboje, navazovat základy mnohostranného umění a mnohostranné pravdy na to, čemu je příroda sama naučila, i používat toto k objasnění všech základů umění a nepravdy, které jim chceme vštěpovat. Obojí, jejich síla i zkušenost je už v tomto věku veliká. ale naše nepsychologické školy nejsou v podstatě ničím jiným než umělými nástroji k zadušení všech výsledků síly a zkušenosti, kterou příroda sama v dětech oživuje" (dtto, 28).
- „Ale představ si ještě chvíli hrůzu tohoto vraždění. Dětem jsou do pěti let ponechány všechny požitky z dojmu z přírody. Pociťují svou sílu. Pokročily už daleko ve smyslovém přijímání její nenucenosti a půvabu a volný chod přírody, který ve svém vývoji vnímá smyslově šťastný divoch zapůsobil v nich už zcela určitým směrem. A když tedy děti plných pět let užívaly blaha smyslového života, necháváme veškerou přírodu před nimi zmizet. Tyransky se zastavuje půvabný chod jejich nenucenosti a svobody. Jsou jako ovce v celých houfech stěsnány a nastrkány do zapáchajících jízeb. Celé hodiny, dny, týdny, měsíce a léta jsou nemilosrdně přikovány k pohledu na bídná, nepůvabná a jednotvárná písmena a ke způsobu života, který je od dřívějšího stavu k zbláznění odlišný."(dtto, 28)

Jan Vlastimír Svoboda

- 1832 založil první opatrovnu v Čechách, na Hrádku. Také vydává spis ***Škola***, který se rozšířil i do ciziny. Věří, že: „Zdravé tělo jest základ duševního vychování." Proto např. provoz opatrovny přesunul ven do přírody, pod stromy.
- Věnoval se i praktickému vyučování – v opatrovně měly děti všechno kuchyňské nářadí i nářadí všech řemeslníků, aby si všechny tyto činnosti mohly vyzkoušet. (Jan Svoboda …, 1869, 331)

František Jan Mošner

- ve spise **Pěstounka** požaduje zlepšení péče o předškolní děti na vesnici a všude tam, kde nelze zřídit opatrovny.
- Je zastáncem přirozené výchovy i prostředí a láskyplného přístupu k dětem.

Johan Bernhard Basedow

- Založil výchovný ústav ***Filantropium***.
- Tábořil se svými žáky dva měsíce v létě pod stany ve volné přírodě.

Jean Jacques Rousseau

- V románu ***Emil*** hlásá: „Vše podle přírody" – chce návrat k přírodě, města jsou podle něho propastí lidskosti.
- příroda však není jen *kytička v trávě*, ale také neodvislost osobnosti, mravnost, schopnost soucitu, volný rozvoj duševního života a souvislost člověka, takového, jak jej bůh stvořil, s bohem.
- upřednostňuje vyučování hrou – „…dětství musí nebo nemá být nic jiného než hra…"(Janka, 2009, 9)
- koncept tzv. **negativní výchovy** – dospělý se má zdržet, pokud možno, všech zásahů do vývoje dítěte, protože by jej pouze poškodil. Dospělý nevychovává, pouze kontroluje či sleduje přirozený vývoj;
- „…Místo abychom ho nechali zahynouti ve špatném vzduchu pokoje, budeme ho voditi denně na luka. Nechť tam běhá, nechť se baví, nechť padne stokráte denně, tím lépe; naučí se dříve se zvednouti. Šťastný pocit svobody léčí mnoho ran. Chovanec můj bude mít mnoho odřenin; zato bude vždycky veselým; mají-li chovanci vaši odřenin méně, sou vždycky nesvobodní, upoutaní, vždy smutní. Pochybuju, že jest výhoda na jejich straně." (Kasper, Kasperová, 2008, 69)

Jan Ámos Komenský

- příroda „nečiní skoků, ale kráčí ku předu postupně" => vyvození didaktických principů: „1) Souhrn všeho učení budiž rozdělen přesně na třídy, aby to, co je napřed, všude razilo cestu a rozžehalo pochodně tomu, co jest za tím. 2) Čas budiž rozdělen pečlivě, aby každému roku, měsíci, dni a hodině připadl jeho vlastní úkol. 3) Toto rozměření času i práce budiž zachováváno přesně, a nic nebudiž vynecháváno, nic převraceno." (srov. Hábl, 2010, s.2)

K předškolnímu vzdělávání: v ***Informatoriu školy mateřské*** (Komenský, 2007) píše:

- co se v kterých oblastech mají předškolní děti naučit. Např. v případě fyziky=známost věcí přirozených: „Může do šesti let dítě tak daleko přivedeno býti, aby vědělo jména živlů, země, vody, větrů, ohně, též deště, sněhu, ledu, olova, železa etc. Až i některých z rostlin, zvláště stromů, též živočichů hlavní rozdíly, co ryba, co pták, co hovado etc..." (dtto, 36).
- Jak těmto oblastem učit? Např. fyzika – „V druhém teprv a třetím roce začínají porozumívati, co papa jest, co bumba, co chléb, co maso etc., též co voda slove, co oheň, co země, co vítr, co zima, co teplo, co člověk, co kravička, co psíček: a některé veřejnější přirozených věcí rozdíly. Čemuž je chúvy, s nimi se pěstujíce a procházejíce učiti mají: hle kravička! Hle ptáček! Hle kočička! Hle dítě! etc. V čtvrtém, pátém, šestém roku postupovati mohou v týchž přirozených věcí známosti vždy dál a dál: aby co kámen, co hlína, co strom, co ratolest, co pupenec, co kvítek etc. slove, věděly: též znáti některá ovoce, hrušku, jablko, třešeň, hrozen etc..." (dtto, 50-51)
- je příznivcem praktického učení, chce, aby si už předškolní děti vyzkoušeli práci s různými nástroji – je ale opatrný: „...avšak ponévadž některé věci nebezpečné by byly (jako nožem krájeti, sekerou sekati etc.) v něčem pak, dětem to do rukou dada, škoda by se státi mohla (jako s hrnci, sklenicemi, knihami etc.), příhodné bude místo pravého nádobí přistrojené pro ně titěrky míti: nože olověné neb sic tupé, sekery a kordy dřevěné, knížky staré, nepotřebné...s těmi věcmi nech třeba vždycky hrají, a tím sobě tělo k zdraví, mysl k jemnosti, oudy těla k hbitosti a potočitosti cvičí. Rády také děti domy stavějí a lípají, buď z bláta, neb z třísek, holí, kamení: což znamením jest a začátkem architektoniky, totiž stavění. Sumou, s čímkoli neškodným děti hrát chtějí, pomáhati jim raději nežli překážeti náleží..." (dtto, 57-58)

Francois Rabelais

- vyslovil v románu ***Gargantua a Pantagruel*** požadavek přirozené výchovy;
- „výchova se má dít v přírodě, pro přírodu a ve shodě s přírodou";
- Mládež má vše pozorovat, všemu se učit, vše zkoumat: hvězdy, zvířata, rostliny, nerosty.
- Výchova se má dít pro skutečný život a jeho praktické potřeby.

Foto: Topol šedý na hradě Birr, 200 let, hrabství Offaly, Irsko, autor Tom Roche

ZÁVĚRY

Od dob F. Rabelais a J. A. Komenského je některými autory příroda převážně chápána jako prostředí vhodné pro výchovu a vzdělávání (např. F. Rabelais, J. J. Rousseau, R. Owen, R. W. Emerson, K. D. Ušinskij, H. Spencer, E. Štorch). Někteří autoři (např. F. Rabelais, J. A. Komenský, F. Fröbel, J. V. Svoboda, R. W. Emerson, R. Baden-Powell) akcentovali praktickou stránku učení se v přírodě a prosazovali, aby děti se učili tomu, co uplatní ve svém životě. Za vhodnou výchovnou a vzdělávací metodu byla považována hra v přírodě (např. J. J. Rousseau, R. Owen, F. Fröbel, E. T. Seton, K. Hahn) či z přírody byl využíván pro pomůcky k učení přírodní materiál (např. R. Steiner, M. Montessori). A to hlavně pro děti předškolního věku, kterým věnovali pedagogové svoji pozornost (např. R. Owen, J. H. Pestalozzi, J. V. Svoboda, E. Strejčková). K prosazení svých myšlenek o vzdělávání a výchově jako praktici neváhali založit výchovnou organizaci v podobě Filantropium (J. B. Basedow), Infant school (R. Owen), Dětské zahrádky (F. Fröbel), Opatrovny (J. V. Svoboda), Volnou školu (L. N. Tolstoj), organizace „Woodcraft Indians" (E. T. Seton) či oddílu Boy Scouts (R.Baden-Powell). Důvodem proto mohl být nesouhlas s tehdejší společností, kdy příroda byla chápána jako východisko z krize (např. Rousseau, K. Hahn) = místo do kterého by se člověk měl navrátit, či mohlo jít o „pouze" více či méně projevený nesouhlas s tehdejší školou (J. H. Pestalozzi, K. D. Ušinskij, M. Montessori, E. Štorch), nebo se jednalo o rozšíření nabídky pro děti z města v rámci environmentálního vzdělávání (např. E. Strejčková). Příroda byla chápána jako prostředí pro rozvoj osobnosti (např. Rousseau), pro rozvoj svobody, tvořivosti (např. L. N. Tolstoj), duchovní rozvoj (např. H. D. Thoreau, R. W. Emerson, R. Steiner, K. Hahn) a zdroj přirozeného vývoje dítěte (např. F. J. Mošner, J. Ruskin). Např. J.H. Pestalozzi a J. Ruskin oslavují přírodu, jiní v ní vidí prostředí, kde se může dítě vzdělávat bádáním a zkoumáním (např. F. Fröbel, J. Ruskin), v kterém dítě získá prožitky, jež jsou atraktivní k učení (např. H. Spencer, J. Cornell) např. prostřednictvím táboření (např. J. B. Basedow, E. T. Seton, R. Baden-Powell). Učitel by však v přírodě měl být jen partner, průvodce, který napomáhá dítěti objevovat přirozený řád světa (např. J. J. Rousseau, F. J. Mošner, R. Steiner, M. Montessorri).

Průnik těchto charakteristik v preprimárním vzdělávání v současnosti lze najít v lesních mateřských školách (viz např. Kapuciánová, 2010; Knight, 2013). Taktéž však jsou zdrojem pro pedagogiku volného času v organizované podobě např. u skautů, v lize lesní moudrosti, či neorganizovaně u trampingu.

Na závěr se potom nabízí otázky:

- Splňuje dostatečně současná běžná mateřská škola požadavky na využití přírody jako prostředí pro rozvoj dětí?
- Pokud tomu tak není, tak v čem by se případně měla zlepšit?
- Je boom rozvoje lesních mateřských škol v ČR za posledních 5 let důkazem, že na současném trhu preprimárního vzdělávání chyběla alternativa běžným mateřským školám?
- Kdy případně dojde k saturaci potřeb rodičů nechat vzdělávat děti v lesních mateřských školách?
- Kolik ještě bude muset být založeno lesních mateřských škol, aby byli přesvědčeni tvůrci legislativy, že jde o životaschopný koncept preprimárního vzdělávání, jemuž je třeba dát zelenou?

Když se zaměříme na obecnější rovinu:

- Co může učinit současná škola, aby byla atraktivní, přínosná, pro vzdělávání a výchovu, děti v ní měly chuť bádat objevovat?
- Bude tím opět návrat k přírodě, jež byl některými pedagogy již několikrát požadován?
- Bude současná škola stále kompenzována aktivitami pedagogiky volného času (např. skauting, woodcraft, tramping), aby byla rozvíjena osobnost dítěte po všech stánkách?
- Budou zakládány nové školy čerpající svá pedagogická východiska od zde uvedených autorů v současných podmínkách?

ZDROJE

1. Bentsen, P., Andkjær, S., & Ejbye-Ernst, N. (2009). *Friluftsliv: natur, samfund og pædagogik*. Munksgård Danmark.
2. Cipro, M. (1996). *J.H. Pestalozzi a výchova: [vydáno k 250. výročí narození]*. Praha: M. Cipro.
3. Hábl, J. (2010). Komenský časový a nadčasový: problém takzvané aktuálnosti Komenského odkazu. *Komenský*, 135 (2), 47-53.
4. Constable, K. (2012). *The Outdoor Classroom Ages 3-7: Using Ideas from Forest Schools to Enrich Learning*. New York: Routledge.
5. Garrick, R. (2004). *Playing Outdoors in the Early Years*. London: Continuum International Publishing Group.
6. Häfner, P. (2002). *Natur- und Waldkindergärten in Deutschland - eine Alternative zum Regelkindergarten in der vorschulischen Erziehung*. http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/3135/1/Doktorarbeit_Peter_Haefner.pdf. Spatřeno 29.7.2014.
7. Jan Svoboda, první vzorní učitel na opatrovně na Hrádku v Praze. (1869). *Světozor,* 3 (41), 330-331.
8. Janka, O. (2009). *Čas skautů*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov.
9. Kapuciánová, M. (2010). *Lesní mateřské školy*. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta pedagogická Katedra biologie a environmentálních studií. Diplomová práce.
10. Kasper, T., Kasperová, D. (2008). *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada.
11. Klimánek, M., Kožíšek, F. (1995). *Kniha o woodcraftu: The book on Woodcraft*. Katowice: Biblioteczka Walden.
12. Knight, S. (2009) *Forest Schools and Outdoor Learning in the Early Years*. London; Sage Publications Ltd.
13. Knight, S. (2013). *International Perspectives on Forest School: Natural Spaces*. London; Sage Publications Ltd.
14. Komenský, J. A. (2007). *Informatorium školy mateřské*. Praha: Academia.
15. Kraus, B. (2008). *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál.
16. Lordkipanidze, D. O. (1955). *Pedagogická náuka K.D. Ušinského*. Bratislava: SPeN.
17. Mišurcová, V. (1980). *Dějiny teorie a praxe výchovy dětí předškolního věku v 19. a 20. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
18. Miklitz, I. (2011). *Der Waldkindergarten: Dimensionen eines pädagogischen Ansatzes*. Berlin: Cornelsen.
19. Opravilová, E., Štverák, V. (1982). *Friedrich Fröbel o výchově člověka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
20. Pávková, J. et al. (2002). *Pedagogika volného času*. Praha: Portál.
21. Pestalozzi, J. H. (1956). *Výbor z pedagogických spisů*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
22. Robertson, J. (2008). *I ur och skur „Rain or shine", Swedish forest schools.* www.friluftsframjandet.se/c/document_library/get_file%3FfolderId%3D39265%26name%3DDLFE-5521.pdf. Retrieved 29.7.2014.
23. Spencer, H. (1900). *Vychování rozumové, mravné a tělesné*. Praha: Rohlíček & Sievers.
24. Štorch, E. (1929). *Dětská farma: eubiotická reforma školy*. Praha: Dědictví Komenského.
25. Ušinskij, K. D. (1955). *Vybrané pedagogické spisy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
26. Vošahlíková, T. (2010). *Využití metodiky Josepha Cornella (nejen) v lesní mateřské škole.* http://clanky.rvp.cz/clanek/k/p/9321/VYUZITI-METODIKY-JOSEPHA-CORNELLA-NEJEN-V-LESNI-MATERSKE-SKOLE.html/. Spatřeno 4.9.2014.
27. Williams-Siegfredsen, J. (2011). *Understanding the Danish Forest School Approach: Early Years Education in Practice*. New York: Routledge.

www.PosterPresentations.com